

ORBÁN LÁSZLÓ

Csokonai anyagi helyzetéről*

Csokonai egyetlen ismert, jövedelmet biztosító állása – a debreceni diákkeresetek után – egy tanár-helyettesi megbízás volt. A csurgói református gimnáziumban 1799. május végétől 1800. február végéig tanított ideiglenes tanárként.¹ E háromnegyed évnyi időszak végén – úgy tudjuk – 80 forint (bizonyára rénes forint; Rft) fizetést kapott volna kézhez. Ebből azt a 30 forintot, amiből Csokonai ruhát csináltatott a vizsgára, levonták.² A költő lemondott a maradék 50-ről is: „még a’ fizetésem sem vettem el, tudván a’ Tractusnak tagadhatatlan szegénységét. Ötven Mföldnyi útamnak neki indultam, [...] ezzel a’ magános örömmel indultam haza, és még – 2 forinttal. Az Ég megörzött, megsegített; még arra is, hogy Baranya és Báts Vmegyét is kitapasztalhassem: haza jöttem kis Örökségembe [...]”.³

E konkrét életesemény kapcsán teszi fel Szilágyi Márton a kérdést: „miért engedhette meg magának Csokonai, hogy lemondjon a pénzről[?]”⁴ A kérdés általánosítható, és a Csokonai-monográfia is számos alkalommal felteszi, hiszen „az életrajz több, meglehetősen paradox döntést mutat, amelyek éppen pénzügyileg lennének nehezen értelmezhetők”.⁵

Forint

A forint latinul florenus, németül Gulden, rövidítve ft. vagy fl. A 16. század előtt arany, majd ezüst alapú pénzegység.⁶ A forint kifejezés valójában egy gyűjtőfogalom,

* A szerző a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkatársa. A tanulmány az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport (34080 LP 2019-9/2020) kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

¹ DEBRECZENI Attila jegyzete = CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Budapest, Akadémiai, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 554. (A továbbiakban a kritikai kiadványsorozat valamennyi darabját rövidítve adjuk meg: CSVMÖM)

² SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Budapest, Ráció, 2014, 339–340.

³ Csokonai Vitéz Mihály – Festetics Györgynek, Debrecen, 1800. december 19. = CSOKONAI, *Levelezés*, 108.

⁴ SZILÁGYI, 341. Vö. DEBRECZENI Attila jegyzetével: CSOKONAI, *Levelezés*, 572, 598.

⁵ SZILÁGYI, 339.

⁶ A következő bekezdések adatainak forrásai: *Magyarország történeti kronológiája*, főszerk. BENDA Kálmán, Budapest, Akadémiai, 1982, II, 617–627; DANYI Pál, *Pénz és ártörténeti szakportál*. <https://artortenet.hu/> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 15. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes); GEDAI István, *pénz = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, Budapest, Balassi, 2009, IX, 116–120; HORVÁTH D. Tamás, *Fizetési eszközök és átszámítások a keszthelyi inventáriumokban a napóleoni háborúk idején (1799–1816)*, Numizmatikai Közlöny 86–87, 1987–1988, 109–112.

olyan, mint a persely, több fizetőeszközt rejt. Csokonai zsebében – kis örökségébe hazamentében – egyaránt lehetett rénes, azaz rajnai forint (Rft), amelynek értéke 60 krajcár, magyar forint (45 krajcár), kurta forint (50 krajcár), vagy vonás forint (Vft, 51 krajcár). A legkisebb és legnagyobb értékű forint érmék között sincs nagy különbség, 1 magyar forint 0,75 rénes forintra váltható.

A fémből (ezüsből) készült forintérméket pengő forintnak is nevezték, megkülönböztetésül a papírpénztől, a bankócédulától. Váltópénzüket a garas, a krajcár és a máriás volt. 1 rénes forint 20 garast vagy 60 krajcárt ért tehát. Egy máriás vagy márjás érme értéke 17 krajcár volt, azaz 3 márjás értéke 1 vonás forint. Használatos volt a korban még a német birodalmi ezüst tallér, amelyért 2 rénes forintot kellett adni, az arany dukátért vagy arany forintért pedig 4 rénes forintot és 10–40 krajcárt.⁷

Csokonai pénzügyi döntéseinek súlyát az egykori forint hétköznapi vásárlóerejének a meghatározása érzékeltetheti leginkább. Ennek egyik módja az lehet, ha megbecsüljük, hány mai, 2023-as forintot érhetne a költő zsebében csörgő forint. Danyi Pál informatikus-közgazdász pénz- és ártörténeti szakportálja megad egy átváltási táblázatot, ebből származik az alábbi részlet:

ÉV	⇄ PÉNZNEM	⇄ PÉNZÉRTÉKINDEX 2023=1	⇄
1790	konv. ezüstft	7780	
1791	konv. ezüstft	7710	
1792	konv. ezüstft	8045	
1793	konv. ezüstft	7320	
1794	konv. ezüstft	6947	
1795	konv. ezüstft	6754	
1796	konv. ezüstft	6348	
1797	konv. ezüstft	6324	
1798	konv. ezüstft	6209	
1799	bankcédula forint	5612	
1800	bankcédula ft	4174	
1801	bankcédula ft	3699	
1802	bankcédula ft	4408	
1803	bankcédula ft	4265	
1804	bankcédula ft	3908	
1805	bankcédula ft	3438	

(Danyi Pál, <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol>)

⁷ Az 1810-es évek inflációjáról, a devalvációról, azaz a papírpénz 80%-os leértékeléséről, a váltócéduláról (váltóforintról) és az adóelőlegjegyről lásd KÓHEGYI Mihály, *II. Ferenc devalvációs rendelete (1811)*, Numizmatikai Közöny 86–87, 1987–1988, 113–137, illetve a *pénztörténet* szócikket itt: *Filológiai lexikon*, szerk. DEBRECZENI Attila, vezető munkatárs ORBÁN László, TÓTH Barna, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020. DOI: 10.5484/filologiai_lexikon. https://deba.unideb.hu/deba/filologiai_lexikon/tematikus_jegyzetek.php

A táblázat részben nehezen meghatározható és változó adatokból kénytelen számolni: „abszolút viszonyiskálák nincsenek. [...] Hiszen mások voltak a bérek, a társadalmi szerkezet és népességtagozódás, az egy főre jutó nemzeti jövedelem, az aranyárak, a valuták rendszere. [...] Számos értékmérőnek (arany, ezüst), valutának, árunak és béreknek az összehasonlításán keresztül olyan paritásmátrixot mutatunk be, amely alkalmas közelítő összemérésekre.”⁸

Danyi Pál számítása szerint például az 1798-as 1 rénes forint 6209 mai, 2023-as forintot ér. Számítása helyességét korabeli piaci árakkal tehetjük próbára. Csokonai 1798-ban a szeptemberi pesti vásáron ilyen árakkal találkozhatott (volna) a Magyar Hírmondó cikke szerint: „egy mázsa [=56 kg] dohány, 8 's 9 forintonn; [...] egy mázsa viaszsz, 83 forintonn; méz kevés kelt el, hanem a' mi el kelt, 18 forinttal fizetődött mázsája; [...] - a' közönséges gyapjúnak t. i. 21 f.tonn ment mázsája; a' finomé pedig 42 's több forintokonn is; egy mázsa fagygyú 16 forintonn, zsákokba bé-csinálva pedig 18-onn; egy pár ökörnek leg-felsőbb árra vólt 120 forint, 's legalsóbb 90; egy pár juhna 6 forint; egy mázsa Bánátusi szalonnának 15 forint.”⁹

Az 1798-as piacon tehát:

- 1 kg méz 0,36 Rft; ennek átszámítása mai árszintre: 0,36 szorozva 6209-cel = 2235 mai Ft (a mai piacon a méz kb. 3000 forinttól kapható)
- 1 ökör 50 Rft = 310 450 mai Ft (a mai piacon kb. 400.000 forinttól)
- 1 juh 3 Rft = 18 627 mai Ft (a mai piacon kb. 30 000 forinttól)
- 1 kg szalonna 0,3 Rft = 1862 mai Ft (a mai piacon kb. 3000 forinttól)

A hétköznapi fogyasztási javakat tekintve a Csokonai-korabeli Rft erősebbnek tűnik a számítotttnál, de egyrészt a mai árakat torzítja a 27%-os ÁFA, másrészt több egyéb áru, így például az ingatlanok ára is viszonylag alacsony volt a 18–19. század fordulóján.

Csokonai csurgói jövedelme

A fenti táblázat 1800-ban már bankócédulában számol, mert ekkor már elvált egymástól a rénes forint ezüst- és papírbeli értéke: egy 1800-as bankó forint 4174 mai, 2023-as forintot ér. Ehhez azonban hozzáadandó az egykori és jelenlegi infláció: 1 ezüstforint 1800-ban már 1,13 papírforintot ért, 2023-ban pedig 17,6% volt a pénzromlás. Eszerint az 1800-as 1 Rft 2023 közepén kb. 5000 Ft-ot érne, és így Csokonai 80 Rft csurgói jövedelme 400.000 forintnak felelne meg 2023-ban. 9 hónap¹⁰ tanítói munkáért ez az összeg kevésnek tűnik, még akkor is, ha az élelmiszerpiaci vásárlóértéke nagyobb.

⁸ <https://artortenet.hu/bemutakozas/>

⁹ Magyar Hírmondó, 1798. szeptember 7., 119–120.

¹⁰ Valójában 1799. május 26-tól július közepéig, aztán 1799. október végétől 1800. február végéig, vagyis ténylegesen csak 6 hónapig tanított Csokonai.

Bizonyára Csokonai fizetési igénye is magasabb lehetett ennél, hiszen a csurgói állást csak kénytelen-kelletlen fogadta el, miközben – a szintén Festetics György által alapított – Georgikon professzori státuszát szívesen betöltötte volna. Szilágyi Márton is felhívja a figyelmet „Csurgó meglehetősen csekély vonzerejé”-re, amely „akár az anyagi kondíciókkal is összefügghet”, és feltételezi, hogy „Csokonai korábbi, Festeticshez intézett levelében [...] a kért professzori állás nyilván nem egy Csurgó méretű gimnáziumra vonatkozott: a levél egészéből kiolvashatóan ott a valóban rangosnak számító, s Festetics közvetlen irányítása alatt lévő Georgicont vette célba Csokonai”.¹¹

Festetics főiskolai rangú mezőgazdasági tanintézményébe 1800-ban ilyen feltételekkel kerestek professzort:

Ezen Profeszsiori Hívatalt viselőnek esztendei fizetése áll 400 forint kész pénzben, és minthogy a' Majorbéli külső Gazdaság' vezérleése, 's kormányozása is arra bízattatik, ezen Tisztségért is különösen jár 200 fl. – és így öszveséggel 600 fl. kész pénzben, és 8 akó [434,4 liter] ó-borból 20 pozsonyi Mérő [1250 liter] Búzából, 20 Mérő [1250 liter] Rozsból, 's 12 öl [rövid öl; 33,6 m³] tűzi-fából álló Deputátumban, szabad szállással egygyütt.¹²

1800 januárjában 1 köböl búza ára a pesti piacon 2,22 Rft, tehát 44,4 Rft értékű az ajánlott búza.¹³ A rozs a búza árának kb. 60%-a volt.¹⁴ 1800 végén 1 liter bor 0,08 és 0,15 Rft körül kelt el a pesti piacon, így az ajánlott bor értéke 35–65 Rft lehetett.¹⁵ Ehhez járult még a tűzifa és a szállás, vagyis, ha a készpénzes fizetés értékét nem is éri el, mégis jelentős a természetben adott javak értéke.

A Georgikon ajánlata a kor bérszínvonalát tükrözte. 1800-ban egy főiskolai státuszra évi 500 Rft-ért vártak jelentkezőt: „A' Pétsi Kir. Akadémiánál megürült a' Magyar Nyelvnek 's Litteráturának Tanított-széke; mellynek esztendei jutalma 500 forint.”¹⁶ Ugyanekkor „a' Pesti Királyi Universitásban Mekhánikát és Fizikát tanított Profeszsor”-nak 1000 Rft-ot ajánlottak (ha nem pap): „az ezen tanítói székkal esztendőnként egybe kötött fizetés, egy Civilis rendből valónak 1000 forint, egy Világi Papnak, 500 forint, és egy Pesti Papi rendből valónak 300 forint lészen.”¹⁷

¹¹ SZILÁGYI, 238.

¹² Magyar Hírmondó, 1800. október 10., 470–471.

¹³ BENDA, 618. (1 pozsonyi mérő 62,5 liter, 1 köböl 64 liter.)

¹⁴ KÖRÖSI József, *Adalékok az árak történetéhez*, Pestvárosi Statisztikai Évkönyv 1, Pest, 1873, 238.

¹⁵ „Máskor azért örült sok ember, hogy eladhatta a' borát; most pedig az búsult, a' ki hamar eladta, mert az árra naponként nevededik. Elejintén 13 Rh., három hetek alatt 20 Rh. forinton, még fellyebb is kelt hordója. (Egy úgy nevezett Göntzi, vagy hegyallyai hordó, 180 itzét szokott rend szerint tenni.)” Magyar Hírmondó, 1800. december 2., 710. A 180 icce az kb. 135–150 liter, azaz 1 liter (tokaji) bor 0,08–0,15 Rft.

¹⁶ Magyar Hírmondó, 1800. november 5., 677–678.

¹⁷ Magyar Hírmondó, 1800. október 10., 466.

Csokonai 80 Rft-os háromnegyed éves tanári bére kevésnek tűnik, még akkor is, ha a csurgói iskola alacsonyabb fokú és kisebb tekintélyű, és ha ezen összeg mellé – ahogy a Georgikonnál is – lakhatás, étel és tűzifa is járt. A korabeli tanítói, papi és tisztviselői javadalmazások ugyanis többnyire nemcsak készpénzből (sallárium) álltak.

Természetbeni juttatás

Csokonai csurgói fizetését kiegészítő természetbeni juttatásként havi 4, később 5 Rft értékű ellátásról (étkezés, kiszolgálás és bizonyára ágynemű),¹⁸ szállásról, tűzifáról és gyertyáról tudunk, és talán idetartozik – vagy Csokonai így érthette – az a 30 Rft, amibe az examenre készített ruhája került.

Nagyváthy János – Festetics nyugalmazott uradalmi intézője, a csurgói iskola egyik megszervezője – 1797-ben egy részletes „köztartási tervezet” írt, amely két személy (diák és szolgálja) élelmezésére egy tanévre, azaz 10 hónapra 39 forint és 12 krajcárt számított. Az egyházmegyei gyűlés azonban úgy látta, hogy így a szolgáladiak éhen maradnának, ezért 1798-ban azt határozta, hogy egy-egy alumnus (ingyen ellátást kapó) diák étkeztetéséért tanévenként 20 forintot és 10 pozsonyi mérő búzát fizet ki egy-egy polgárnak.¹⁹ Az ajánlott búza értéke szintén 20 forint körül volt, tehát havi 4 forintot számoltak egy diák kosztjára.

Csokonai a diákokkal megegyező összeget kapott Sárközy István főkurátortól arra, hogy „Tiszteletes Nagy Gergelyné Asszonyom” „Kosztot, Ágyat, és Bedienungot adjon”.²⁰ Csokonait tehát a diákoszton tartotta az egyházmegye, de a tűzifát és gyertyát is szűken mérte. Csokonainak a tél elején kérlelnie kellett az egyházmegye gondnokát, az iskola gazdasági ügyeit intéző Csépan Istvánt, hogy biztosítsa neki és az osztálya számára a tüzelőt és világítást.²¹

A tanári szállás ekkor az iskolaépületben volt egy 1797-es feljegyzés alapján: „Az emeleten, hasonlóan, mint a földszinten, a leendő professor, subrektor és azok tanítványai részére szánt lakószobák, tantermek és más alkalmatosságok készen állanak”²² – igaz, kívülről még vakolatlan ekkor az épület. Az ebédet viszont egy másik helyen kapta meg Gaál László emlékezése szerint: „Csurgón ha esős idő volt, – az ottani sáros

¹⁸ [Nyugták I-II.] = CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Feljegyzések*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, SZÉP Beáta, Budapest, Akadémiai, 2002 (CSVMÖM), 276–277.

¹⁹ CSIRE István, *Vázlat Csurgó multjából; Különös tekintettel az ottani ref. gimnázium és egyház megalapítására*, Csurgó, Vágó Gyula Könyvnyomdája, 1907, 112–117. (E könyvben szokatlanul sok nyomdahiba található, az értelemzavarókat jelöletlenül emendáltam. – O. L.)

²⁰ CSOKONAI, *Feljegyzések*, 276–277. Vö. SZILÁGYI, 340.

²¹ Csokonai – Csépan Istvánnak, Csurgó, 1799. november vége–december eleje = CSOKONAI, *Levelezés*, 49. Vö. SZILÁGYI, 340.

²² Az iskola építéséről írt jegyzőkönyvet idézi: BÓDI Ferenc, *A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története*, Kaposvár, Uj-Somogy Nyomda- és Lapkiadó Részvénytársaság, 1943, I, 27.

út miatt – többször nem lévén kedve a' kosztos házhoz ebédre legyalogolni: egy kis peccsenyét, kenyeret és egy üveg bort kívánt, melyet oskolába menetelemkor néha magam vittem fel nekie".²³

A természetbeni juttatásokat tekintve a ruhapénz körül van a legtöbb bizonytalanság. Csokonai így fordult Csépan Istvánhoz 1799 nyarán:

a' Tekintetes Fiscalis Urhoz folyamodni bátorkodom a' felől, mimódon lehessen én elég tehetős az Examen Solennitásra egy Ruhát készíttetni, mert nintsen magamnál letett kints ama' Napra... Merjem-é magamat biztatni annyi Jutalommal a' Venerabile Publicumtól, hogy egy ruhányira Contot tehessenek, vagy valakitől 30 ft költsönözhessek!²⁴

Csokonai tehát iskolai teendőire hivatkozva kért öltözetre pénzt. Leginkább „jutalmul”, azaz ingyen szeretné megkapni az iskola fenntartójától. Ugyanis, ha a szabónál saját „contót” akarna tenni, ahhoz nem kell „Venerabile Publicum” hozzájárulása. A hozzájárulás akkor kell, ha az egyházmegye fizeti a számlát. Felajánlotta Csokonai a hitelezést is – véleményem szerint csupán köteles udvariasságból. Hogy milyen választ kapott, az nem tudható, de végül az egyházmegye kölcsönként számolta el a ruha árát, és a kifizetni szándékozott 80 forintból ezt a 30 forintot levonta. Csokonai – Gaál László szerint – ezt méltánytalannak találta, és nem vette fel a maradék 50-et.²⁵

E ruhát Csokonai még akkor maga rendelte meg a Szabónál, mikor Sárközinél a Csurgói helyettes tanítóságot elvállalta. A ruha árát Sárközy – úgy tartom Csokonai rovására ki is fizette; – és ebből következhetett az hogy mikor utoljára a ¾ évre 50 forinttal ki fizetni akarták azt apprehensiobul el nem fogadta, mivel a többi része a fizetségnek úgy hiszem – a ruhája árába volt imputálva.²⁶

Gaál László emlékezése némileg bizonytalan („úgy tartom”), az időpontban és a megszólított személyében is eltér a fenti levél adataitól. A Csépan Istvánhoz írt nyári levélben ugyanis nincs utalás arra, hogy az öltözetet már tavasszal, Sárközy István egyházmegyei gondnok és főszolgabíró beleegyezésével megrendelte volna Csokonai.

Csurgón a német nyelvet legjobban tudó tanulót – egyik évben éppen Gaál Lászlót – a gróf évi 20 forint ösztöndíjjal jutalmazta, és „formaruhát is kapott az ilyen tanuló 50 forint értékben”.²⁷ A Csokonai-öltözet 30 forintja ehhez képest szerénynek tűnik, habár 1803-ban egy új „francia kék casimir frakk”-ot – Kazinczy Ferenc szerint – 25

²³ GAÁL László *emlékezései* = *Csokonai emlékek*, kiad. VARGHA Balázs, Budapest, Akadémiai, 1960, 403.

²⁴ Csokonai – Csépan Istvánnak, Csurgó, 1799. június vége–július eleje = CSOKONAI, *Levelezés*, 92.

²⁵ BOROS Dezső, *Adalékok Csokonai csurgói tanárságához*, *Studia Litteraria*, Tomus 7, 1969, 105.

²⁶ GAÁL, 436. Vö. SZILÁGYI, 339–340; CSOKONAI, *Levelezés*, 558.

²⁷ BÓDI, 90.

forintért lehetett kapni.²⁸ Ha a következő évben jobb németes diák akadt, akkor az ösztöndíjat – bizonyára e drága ruhával együtt – ő kapta meg.

Csire István 1907-ben „hitelt érdemlő értesülés után” írta:

a gróf, alumnusainak [...] öltözetéről is nagylelkűen gondoskodott. Állott pedig ez az öltözet világos szürke posztóból varrott térdig érő, muszka prémes magyar mentéből, a hozzá tartozó egyéb öltönyrészekkel együtt s egy a mai zsinati kucsmához hasonló kalpagból. A mente bal melle oldalán a gróf jelmondatának: Deum time, regem honoral. (Az Istent féljed, a királyt tiszteljed) kezdő betűi: D. T. R. H. voltak szépen kivarrva.²⁹

Csokonai ruhája Gaál László emlékezése szerint ilyen volt:

egy szép sinóros kék mente muszka fehérprémmel, egy laibli és szép sinóros magyaros nadrág – a' mint a bétsi réz metszés körül-belül ötet öltöztetve ábrázolja, ezüst sarkantyús szép tsizma, tsinos kalap és még hozzá egy alkalmas kerek szürke köpönyeg.³⁰

Mindkét leírásban feltűnik a muszkaprémes mente, igaz, a színük eltér – ez azonban az anyag vagy az emlékezet fakulásával is magyarázható. Csokonai öltözte igen hasonlíthatott a formaruhához, talán ugyanaz a szabó készítette, ugyanolyan anyagból, sőt, talán eleve iskolai öltözetnek, és nem magánhasználatú darabnak készült.

Csokonai már Debrecenben sem szívesen viselt formaruhát, nem valószínű, hogy saját zsebből örömet kifizette volna. Ahogy Szilágyi Márton írja, „az első kollégiumi pörben Csokonai szemére vetik az öltözködési szabályok megsértését, pontosabban azt, hogy engedély nélkül és »tiltott ruhában« ment ki a Kollégiumból”.³¹ A második kollégiumi pörben azt is felhozták vádként, hogy „hazatérése után tiltott ruhában – azaz nem a kötelezően viselendő tógában – jelent meg a kollégiumban”.³² Feltehető – habár nem bizonyítható³³ –, hogy Csokonai az egyházmegye kontójára szeretne volna elkészíttetni a ruhát, az egyházmegye viszont a gróf jóindulatára és pénztárcájára számított. Ha ez valóban így történik, akkor a formaruha bizonyára az iskola

²⁸ KAZINCZY Ferenc, *Az én naplóm* = KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 312.

²⁹ CSIRE, 118.

³⁰ GAÁL, 436. Vö. CSOKONAI, *Levelezés*, 558.

³¹ SZILÁGYI, 81–82.

³² *Uo.*, 133.

³³ Ezen évek a források hiánya miatt nehezen átláthatók: „A következő években (1797-től 1807-ig) nagy zűrzavar és szertelen rendetlenség észlelhető a b[első]. somogyi egyházmegye és a csurgói gimnázium ügyeinek vezetésében. [...] Csakis töredékes, elrongyolott jegyzőkönyvek, egyes levelezések, ma már nem létező vagy nem ismert levelekre válaszok labirintján keresztül követhetjük, minden szélesebb áttekintés nélkül, az események láncolatát.” CSIRE, 89–90.

tulajdonában maradt volna. A terv akkor borul, ha Festetics nem fizeti ki az öltözet árát – mert nem ismeri el Csokonait rendes tanárnak, és ezért visszatartja az erre a státuszra szánt összeget (erre később még visszatérek).

Gaál Lászlótól úgy értesülünk, hogy Csokonai méltatlan körülmények között kapta meg, és ódzkodott átvenni az öltözetet, de Sárközy ráerőltette a költőre:

Csokonai [...] javában examinálta tanítványait, akkor érkezett meg Sárközy István, a'ki Csokonainak elkészült szép ruháját is hozta; azért mihelyt ennek értésére esett hogy az examenben, a megholt Nagy Gergely predikátornak egy bő és hosszú avult kaputjában öltözködve volna, az Examenből ki hívatva, addig erőltette, míg a szép ruhába őtet fel nem öltöztette [...].³⁴

E gesztussal Sárközy mintha a fizetési kötelezettséget is ráruházná Csokonaira, aki talán ezért sem örvend felhőtlenül új ruhájának.

Csurgói tanári jövedelmek

Festetics György alapítólevele eredetileg évi 200 forintot szánt tanári fizetésre a csurgói gimnáziumban. Erre a célra a gróf 4000 forintot ajánlott fel, ennek az 5%-os kamata biztosította a fizetést.

A csurgói iskola első éveiben egyetlen rendes (főállású, állandó, felnőtt) tanár – azaz rektor – is elegendő volt. Az intézmény növekedésével, a felsőbb osztályok folyamatos indításával vált szükségessé a rektor segítségére egy praeceptor (diáktanító) szerződtetése 1793-ban.³⁵ A praeceptor a legalsóbb osztályok tanítójaként a következő fizetést kapta: „évi 40 forint, 14 mérő gabona, az általa tanítandó gyermekek után járó mintegy 5 forintnyi »didactrum« [tandíj], valamint Istvándiba és kapcsolt részeire szóló ünnepi legatiók”.³⁶ A csurgói diáknévsor szerint ezekben az években 50–60 diák tanult Csurgón, ennek kb. egyharmada elemi iskolás, vagyis a praeceptorra 15–20 tanuló jutott.³⁷ Így a diáktanító keresete 40 Rft alapfizetésből, 5 Rft „didactrum”-ból³⁸ és 30 Rft értékű gabonából és a bizonytalan mértékű legációs jövedelemből állt. Összességében 115–140 Rft készpénzre és a természetbeni juttatásokra számíthatott.

³⁴ GAÁL, 436. Vö. CSOKONAI, *Levelezés*, 558.

³⁵ BÓDI, 49.

³⁶ *Uo.*

³⁷ Adatforrás: *Csurgói diák- és tanárnévsor*, Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára. <https://leveltar.dretgy.hu/digitalis-archivum/adattarak/csurgoi-diak--es-tanarnevkor/diaknevkor/#>

³⁸ Nem világos, hogy a forrásban említett 5 forint diákonként vagy összesen értendő-e. Ha fejenként, akkor 75–100 forint jöhetne össze, ami túl soknak tűnik az alább idézett 1796-os rektori 35 forint tandíj-bevételhez képest. Ezért történt 5 forinttal a kalkuláció.

Csurgón az első években olyan teológiát frissen végzett ifjak voltak a rektorok, akik általában három év tanítást vállaltak, hogy összegyűjthessék a külföldi akadémiai továbbtanulásuk költségét, így „a mikorra ügyes tanítókká válandottak volna, más ujonc utódnak adták át megunt katedrájukat”.³⁹ Ezeket a jobban fizető vidéki református tanítói állásokat „academica rectoriának” vagy „academica promotiónak” nevezték.⁴⁰ A csurgói „academica promotio” első rectora a korábbi alsoki tanító, Jakab József volt. Az ő fizetése volt „a grófi alapítványból 150 frt. [...] ezenkívül az elvesztett alsoki jobb jövedelem kárpótlásául rendelt az egyházmegye 80 frtot és az istvándi innepi legációkat”.⁴¹ Tehát a Csokonait kettővel megelőző tanár fizetése évi 230 forint, plusz a legációk és a hétköznapi könyörgések jövedelme, továbbá tűzifát is kapott.⁴² Fontos kiemelni, hogy két helyről jött össze ez a fizetés: a grófi alapítvány kamatából és az egyházmegye tagjaitól.

Jakab rektor háromévi tanítás után, 1796-ban külföldi akadémiára ment, ezért helyére új oktatót kerestek. Évi fizetésül az alábbiakat ajánlották:

- 150 Rft évente (Festetics György kasszájából)
- 5 és fél Rft (heti hatszori reggeli könyörgésért a csurgói reformátusoktól)
- 16 pozsonyi mérő búza (a csurgói reformátusoktól)
- tűzifa (csurgói lakosonként 1 kocsival felaprítva)
- 16 akó bor (csurgói reformátusoktól [?])
- 35 Rft (gyermekenkénti tandíj becsült összege)
- 10 krajcár temetésenként (halott kikísérése)
- útiköltség (egyházkerület fizeti).⁴³

Ezt az ajánlatot 1796 januárjában Debrecenbe írásban is elküldték, és ha erről Csokonai is értesült, akkor három-négy évvel később joggal reménykedhetett hasonló bérezésben.

Jakab helyére Benedek István érkezett a debreceni kollégiumból 1796 tavaszán, és 1797-ben felfogadták Kovács Istvánt is az elemi osztályok tanítójának. Utóbbi a következő járandóságra számíthatott: „50 forint az alapítvány összegből, 14 mérő búza a grófi adományból, három sátorosünnepi legáció szabad választás szerint, a classzis didaktruma”.⁴⁴ Kovács Istvánt praeceptornak vették fel, ám valójában a középső osztályokért felelős segédtanító, subrector lett, és később már így is nevezték meg.⁴⁵ Ugyanis az iskola fejlődésével, 1797-től szükségessé vált – a praeceptor mellett – két tanár alkalmazása, ezért az eddigi egyetlen rektori állásból kettőt, subrectori és rectorprofessori státuszt hoztak létre. Kovács volt Csokonai idején is a subrector.

³⁹ CSIRE, 103, 119.

⁴⁰ DÓCZI Imre, *A debreczeni rézmetsző togatus diákok*, Magyar Pedagógia 1, 1892, 416.

⁴¹ CSIRE, 119.

⁴² *Uo.*, 120; BÓDI, 49.

⁴³ CSIRE, 77–78.

⁴⁴ BÓDI, 50.

⁴⁵ *Uo.*, 50–51.

Az első tanárt rectornek hívták mindaddig, míg külföldi akadémiát járt tanárt nem találtak, ezután rectorprofessornak vagy professornak. A felsőbb osztályokat oktató tanárnak évi 400 forint, a középsőket oktató másodtanítónak pedig 200 forint alapfizetés jutott elvileg. Azonban a fizetés időben és személyenként is változott, a tényleges összege az egyházmegye és a munkavállaló megegyezésén, de a csurgóiak hozzáállásán is múlott. Az egyik tanító, Tokos Sámuel, a készpénzfizetésen felül egy negyed telek termését kapta volna, „de a csurgóiak [...] a közmunkát kereken megtagadták. Tokos pedig az intézetnek hátat fordított...”⁴⁶.

Az 1798. október 22-i egyházmegyei gyűlésen Benedek rectort elbocsátották, mert biztosra vették, hogy helyére beáll a külföldi egyetemről hazatérő Jezerniczki György. Ő azonban nem fogadta el a tanárságot, így tanév közben maradt első tanár nélkül az intézmény.⁴⁷ A sikertelenség oka részben az induló iskola alacsony presztízse, de még inkább az egyházmegye fukarsága volt.⁴⁸ Az egyházi közösség ugyanis csak 300 forint évi fizetést ajánlott, noha az első tanári státuszra 400 forintot szánt a gróf. Csépanék azonban szerették volna „a negyedik száz forintot vagy szükséges épületbe vagy capitalisba tenni”.⁴⁹ Csépan már korábban, Lengyel Józsefnek is ennyit ajánlott, ezért Festetics meg is róttá őt: „mivel az első professor fizetése 400 frtban állapítatott meg [...], a magunk becsülete és hitele érdekében is hozzá kell járulnunk a 400 frt. megadásához. Hiszen az évi fizetés a kir. Helytartótanácshoz is így volt felterjesztve.”⁵⁰

A gróf 1798. január 1-től biztosította az évi 700 forintot: ebből az első tanár fizetésére 400, a másodikéra 200 forintot szánt, a maradék 100 forintot pedig akár fizetésre, akár másra is költhette volna az egyházmegye.⁵¹ A fizetés fedezete részben a gróf iskolára tett első alapítványának 200 forintos kamata, részben egy újabb kötelezvénye, egy adóslevél, amely évi 500 forintot kamatozott. De az egyháziak, „szemben a grófnak jelzett akaratával, fukarkodva még mindig a 300 frtos díjazásról ábrándoztak”,⁵² így az elküldött Benedek után másfél évig nem találtak rendes, azaz külföldi egyetemen tanult, állandó, a grófi feltételeknek megfelelő tanárt a felsőbb osztályokba. A Göttingenben és Jénában tanult Lengyel és Jezerniczki mellett még féltucatnyian utasították vissza az állásajánlatot, míg végül 1800 februárjában megérkezett Jénából Császári Lósi Pál.⁵³ Császári először 650 forint fizetést kért, az egyházmegye 300-at ajánlott, majd a gróf közbelépésére feltehetően évi 500 forint készpénzfizetésben egyeztek meg, a természetbeni juttatásokon felül.⁵⁴

⁴⁶ CSIRE, 123.

⁴⁷ *Uo.*, 125–129.

⁴⁸ *Uo.*, 128.

⁴⁹ *Uo.*, 129.

⁵⁰ *Uo.*, 128.

⁵¹ *Uo.*, 130.

⁵² *Uo.*

⁵³ 1800. február 12-én állt hivatalba Császári, beiktatása március 19-én volt. (CSIRE, 132, 142.)

⁵⁴ CSIRE, 132, 140–141.

A Benedek és Császári közötti másfél évben válszmegoldásként elsőként Csépan István testvére, Csépan János alsóki lelkész vette át a legfelső osztályok oktatását.⁵⁵ Az alsó és középső osztályokat a praeceptor és a subrektor, Kovács István vitte továbbra is. Csépan János 1798. október 23-tól csak 1799 februárjáig helyettesített Csurgón – amikor éppen nem hiányzott betegsége hivatkozva. Május közepén, több mint három hónap tanármentes időszak után érkezett meg Csokonai, aki 1800 februárjáig tanított az iskolában. Amikor 1800 márciusában ünnepélyesen beiktatták Császárit a hivatalába, a két helyettesítőnek is megszavazta az egyházmegye a fizetését: „Tiszteletes Csépan Jánosnak professorságbeli szolgálatjáért rendeltetett 40 forint. [...] Csokonai Mihály urnak pedig kilenced fél hónapig tett szolgálatjáért 80 frt.”⁵⁶ A lelkész 4 havi munkáért kapott 40 forintot (a papi jövedelme mellé), Csokonai pedig a háromnegyed évről 80-at. Ez az évi 120 forintba menő fizetés nemcsak a Császári jövedelméhez képest alacsony, hanem a másodtanárhoz mérve is. 1801-ben ilyen fizetéssel kerestek Kovács István helyére új subrectort: „150 forint, az összes tandíjak fele és hogyha a lelkészi teendőkre is ajánlkozik, a csurgói hivek részéről esedékes papbér.”⁵⁷

Itt van jelentősége annak, hogy a gróf az első tanári (professzori) fizetést úgy biztosította, hogy egy adóslevelet állított ki az egyházmegye részére, amelynek évi 500 forintba rúgó kamataiból fizethették volna a tanárt 1798. január 1-től. De mivel az egyházmegye 1798-tól 1800-ig nem tudott rendes (állandó, külföldi egyetemeken tanult) professzort szerződtetni, Festetics nem fizetett az adóslevél után. Erről azért tudhatunk, mert az egyházmegye nem restelte 1800-ban követelni az üres két évre az 1000 forintot kamatostul.⁵⁸ Festetics értetlenkedve válaszolt Sárközy Istvánnak, mivel ajándéknak és nem jogilag kötelező szerződésnek tekintette felajánlását:

a mi illeti abbéli jelentését hogy t. i. azon 500 ft-nak, melyeket részszerint egy professor urra, részszerint pedig az alumneumra ajánlottam, [...] bátorodom a tekintetes urnak egyenesen declarálni, hogy azt teljességgel nem cselekedhetem, annyival is inkább, minthogy ezen fizetés egyedül egy bizonyos és állandós professor számára egyébaránt is, ajándékképpen volt általam ígérve; hogy tehát a múlt esztendőben, a gymnasiumnak bizonyos professora nem lévén, ezen ajándék pénz cassámban maradt [...]”.⁵⁹

Nehéz azt feltételezni a folyamatosan alkudozó Csépan Istvánról és Sárközyről, hogy a helyettesítő tanárok számára átengedték volna a kért összeget, de talán valamelyest kiegészítették volna Csokonai fizetését.

⁵⁵ Uo., 133.

⁵⁶ Uo., 146.

⁵⁷ Uo., 151–152

⁵⁸ Uo., 147.

⁵⁹ Festetics György – Sárközy Istvánnak, 1800. március 19. után = CSIRE, 147.

Ha sanda szemmel, és csak a számokat nézzük, akkor az egyházmegyének 1798 januárjától az állt érdekében, hogy minél később találjanak teljes fizetést igénylő „bizonyos és állandós professor”-t, és a gróftól beszédjék az 500 forintokat. Talán ezért ajánlottak a jelölteknek elfogadhatatlan – 300 forintos – bért, noha többre volt fedezet. Csokonai 1800 márciusában talán csak ennyit érzékelt a háttérben zajló pénzügyi machinációkból, hogy fizetésére a gróf nem biztosított forrást, miközben az egyházmegyétől kapott 80 forintot. Pontosabban 50-et, a ruha miatt, de bizonyára ezt is megmagyarázták a gróf visszakozásával. Ugyanakkor Festetics szemében – Szilágyi Mártonnal szólva – „Csokonai minden további nélkül tűnhetett komolytalan figurának”,⁶⁰ hiszen csurgói felbukkanásáig – bizonyíthatóan – csak akkor találkozhatott a nevével, amikor egy bántóan naiv tervet adott elő a georgikoni állás megszerzése érdekében:

Ugyanis régi hosszas gondolkozásaim után kifőzött Feltételem az, hogy jövő tavasszal, kevés örökségemet eladván, olly véggel Helvétziába menjek, hogy ottan a' Mezei Gazdaságnak azt a' részét, a' melly Hazánkban is legtöbb munkával, legtöbb helyen, és legtöbb haszonnal, de még is nem úgy, a' mint lehetne, gyakoroltatik, úgymint a' Pascuatiót, Bucolicát, Schweitzer Tehe-
neknek tartását, szénázást, Sajt' vaj' készítését 's a' t. magoktól az Originalis Gazdáktól megtanuljam. Ha a' hadnak és békeségnek állapotja megenged-
né, kifutnék kétfelől a' szomszéd Frantzia és Olasz országba is, a' borkészí-
tésnek 's kerti majorságnak nálok való megtekintésére; visszajövőbe a' mun-
kás Német földön tévén keresztül utazásomat.⁶¹

E terv már az első lépésnél elbukott volna. Csokonai nem adhatta el „keves örökségét”, hiszen abban az özvegy édesanyja lakott, és ezt a debreceni házat egyébként is anyai – Diószegi-ági – örökségből vették,⁶² tehát apai jusként sem kérhette volna ki.⁶³ Ráadásul nem csak az anyjával, hanem a testvérével is meg kellett volna egyeznie. A levél folytatásában arról írt Csokonai, hogy Sárospatakon „a' Jus Patriumot elvégeztem [...] 's a' Vmegye mellett practizáltam”.⁶⁴ Ezek a hamis, de talán „a szándék szintjén elképzelhető” állítások arra utalnak, hogy valamelyest ismerte a gróf terveit és mecénási gyakorlatát.⁶⁵ Ám nem kizárható, hogy a gróf is ismerte Csokonai valódi helyzetét és iskolai pályafutását, hiszen Festetics a szintén debreceni „Nagy Sámuelről is tudta, hogy a debreceni professzoroknak sincs jó véleményük róla”.⁶⁶

⁶⁰ SZILÁGYI, 239.

⁶¹ Csokonai – Festetics Györgynek, Komárom, 1798. január 22. = CSOKONAI, *Levelezés*, 77.

⁶² ZOLTAI Lajos, *Adatok a Csokonai család életéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1905/1, 103–111.

⁶³ „[...] az atyai örökség átvétele egyáltalán nem tűnhetett reális lehetőségnek.” SZILÁGYI, 177.

⁶⁴ Csokonai – Festetics Györgynek, Komárom, 1798. január 22. = CSOKONAI, *Levelezés*, 78.

⁶⁵ Erről részletesen: SZILÁGYI, 172–175.

⁶⁶ *Uo.*, 234.

Az bizonyos, hogy Festetics jelen volt az 1799-es csurgói vizsgán, és elégedetlen volt Csokonai tanári ténykedésével: „Csokonai uram ugyan, inkább mulattató tárgyak előadásával kedveskedett [...] de annál jobban feltűntek Kovács István másodtanító (subrektor) érdemei, tanítványainak alapos, biztos feleleteiből.”⁶⁷ De leginkább a Csokonai színdarabjában elhangzott Rákóczi-nóta kapcsán érzékelhető a dűhe: „soha addig meg nem jelenek [az iskolában], míg kellő biztosítékot nem nyerek arról, hogy a közvizsgán vagy efféle látványoságon [...] semmi olyas elő nem hozatik, a mi gyanura vagy kétértelmű magyarázatokra szolgálna alkalmul.”⁶⁸ A gróf haragja érthető, hiszen a rebellis nóta előadása egyaránt veszélyeztette a nehezen létrehozott intézmény fennállását, és a gróf személyes érdekeit is.⁶⁹ Csokonai bizonytalan státuszát jelzi, hogy a gróf fentebb idézett soraiban „uram”-nak titulálta, miközben Kovács Istvánt „subrektor”-nak, ezzel is jelezve Csépan Istvánnak, hogy nem ismeri el a külföldön sosem járt és a debreceni kollégiumi tanulmányait is otthagyo költőt az iskola „rendes” alkalmazottjának. Sárközy István ugyancsak kerüli a hivatásra utaló megszólítást Csokonaihoz írt leveleiben.⁷⁰ Ellenben Csépan a válaszlevélben Csokonait rektornak,⁷¹ a diák és barát, Gaál László emlékezésében pedig professzornak nevezi.

Amennyiben Csokonai tudta, hogy a fizetése két forrásból, az egyházmegye és a gróf pénztárából jött volna össze, már némi neheztelést érezni grófhöz írt – már idézett – soraiban: „még a’ fizetésemet sem vettem el, tudván a’ Tractusnak tagadhatatlan szegénységét”.⁷² Csokonai csak a fizetés egyházmegyei részéről mondott le, e levelével mintegy lehetőséget teremtett a – tagadhatatlanul nem szegény – grófnak, hogy pótolja mulasztását. Ahogy korábban a „hosszas gondolkozás után kifőzött” svájci tanulmányútjáról írt levele is lehetőséget kínált Festeticsnek egy európai körút finanszírozására. De a gróf ezúttal sem élt az alkalommal, és csupán 25 forintot küldött Csokonainak. Igaz, azt végül kénytelen volt kétszer elküldeni.⁷³ Megjegyzendő azonban, hogy a gróf később 100 forinttal jutalmazta Csokonai hozzá írt ódáját,⁷⁴ és művei kiadását is támogatta (volna).

⁶⁷ Festetics György – Csépan Istvánnak, Szentmiklós, 1799. július 22. = CSIRE, 232–233.

⁶⁸ *Uo.*, 233.

⁶⁹ SZILÁGYI, 245–248.

⁷⁰ A megszólítások: „Kedves Hazafi Barátom!” (Sárközy István – Csokonainak, Nagybjom, 1799. július 23. = CSOKONAI, *Levelezés*, 93.); Bizodalmas Drága Jó Uram! ’s hazafi Barátom!” (Sárközy István – Csokonainak, Kaposvár, 1799. augusztus 23. = *Uo.*, 95.)

⁷¹ Csépan István – Festetics Györgynek, Csurgó, 1799. augusztus 9. – A latin levél közlése és magyar fordítása: BOROS, 102–103. (Idézi: SZILÁGYI, 252.)

⁷² Csokonai – Festetics Györgynek, Debrecen, 1800. december 19. = CSOKONAI, *Levelezés*, 108.

⁷³ Festetics György – Csokonainak, Keszthely, 1801. augusztus 21. = *Uo.*, 145.

⁷⁴ Kultsár István – Csokonainak, Pest, 1803. június 9. = *Uo.*, 268–269.

Mi lett volna, ha...?

A Csokonainak jutó fizetés méltatlanul kevés. Elődje, Benedek István 1797-ben „azon kesereg, hogy ismét nem tud összevissza 242 forintnyi évi jövedelméből semmit félretenni a továbbtanulásra”.⁷⁵ Benedek rektor panasza alapján évi 242 Rft készpénz-jövedelem éppen elég volt a megélhetésre, ha emellé szállást, étkezést és tűzifát biztosított a munkáltató, de megtakarítani, esetleg házasodni és családot eltartani ennyiből nem lehetett. Egy felsőfokú végzettségű, külföldi akadémiákat megjárta fiatalember 4–500 forint készpénzre és a természetbeni juttatásokra számíthatott tanárként (ld. a fentebb idézett álláshirdetéseket). Ezt is kevesellte azonban a Csokonait követő Császári Lósi Pál 1799-ben: „Egyik levelében, melyet Budai Pálhoz, Csurgóra szintén pályázó, de végülis vele szemben visszalépő professzor társához intéz, azt mondja, hogy végre mi is az a 600 forint, amit summa-summárum évenként mint alapfizetést vehet fel a tractus kasszájából, holott annyit még egy parochia is hoz, ahol pedig sokkal kevesebb a dolog.”⁷⁶

Csokonai akár Császárihoz hasonló életpályát is befuthatott volna. 1788-tól az akadémiai tagozat teológus hallgatója volt Debrecenben, tehát nyitva volt előtte mind a lelkészi, mind a professzori pálya. 1794-ben pedig publicus praeceptor lett a poetai osztályban: „[a]z bizonyos, hogy a Kollégium diákjaként, sőt, praeceptoraként jó esélye lehetett volna arra, hogy külföldi tanulmányútra menjen – ez pedig, figyelembe véve a párhuzamos életpályákat, professzorsághoz éppúgy hozzásegíthette volna, mint ahogy jelentősebb lelkészi hivatalhoz is.”⁷⁷ Szilágyi Márton a lehetséges professzori életút megvalósulására a debreceni Budai Ézsaiás karrierjét hozta fel példaként: „Budai 1785–86-ban »privatus praeceptor« volt, [...] majd 1789-ben a poetikai classis publicus praeceptora lett – s ő, Göttingenből való visszatérte után a Kollégium professzora lett.”⁷⁸

Egy sárospataki professzor fizetése 1800 körül: 400 magyar forint, 5 hordó bor, 20 köböl gabona, 2 mázsa só, 2 szekér széna, 1 rizsma papiros, 29 magyar forint fára, 12 magyar forint gyertyára, szolgálati lakás.⁷⁹ A lelkészi pálya pedig nemcsak kényelmesebb – mint Császári Lósi írta –, de Sárospatak környékén jobb üzlet is. Ugrai János szerint „egy nagyobb egyházközség lelkészének évi bevétele elérhette a tanári jövedelem kétszeresét is, s egy átlagos lelkész megbecsültsége is nagyobb volt, mint az oktatóké”.⁸⁰ A debreceni professzori állás ugyanakkor ennél is magasabb anyagi és társadalmi megbecsültséget jelentett: „Debrecenben körvonalazható anyagi alapon egy kiváltságos elit

⁷⁵ BÓDI, 51.

⁷⁶ *Uo.*, 77.

⁷⁷ SZILÁGYI, 141.

⁷⁸ *Uo.*, 119.

⁷⁹ UGRAI János, *Önállóság és kiszolgáltatottság: A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830*, Budapest, L'Harmattan, 2007, 96.

⁸⁰ *Uo.*, 100–101.

csoport, amelynek az országos átlagtól lényegesen jobbak voltak az életkörülményei, s a társadalmi presztízs azonnali megszerzése mellett komoly vagyonosodásra is lehetőségük nyílt.⁸¹ Ez számszerűsítve azt jelenti, hogy a cívisvárosi professzorok fizetése 1789-ben 500 Rft, 1796-ban 600 Rft volt, és az ehhez járuló természetbeni juttatásaik: 6–8 köblös szántó, 8 öl fa, 12 köböl gabona, szolgálati lakás vagy lakáspénz.⁸² Jelentős vagyonosodási lehetőséget jelentett a városi polgárjog megszerzése: „A papokat és a professzorokat Debrecenben ugyanis megillették a polgári előjogok (bérelt földhöz jutás, kaszálók osztásánál elsőbbség, bizonyos famennyiségben való részesülés, borértékesítési jog), amelyekből jelentős jövedelemhez juthattak.”⁸³

Csokonai akár a debreceni, akár a sárospataki kollégiumban befejezhette volna teológiai tanulmányait, de inkább feladta a lelkészi és professzori életpálya lehetőségét. 1795–1796-ban Sárospatakon már jogot hallgatott, ám másfél év után itt is félbehagyta tanulmányait, így mindössze egy elvégzett évről kapott bizonyítványt.⁸⁴ Egy kollégiumból lemorzsolódó diák előtt bezárulnak a magasabb értelmiségi pályák. A papi hivatás, a közép- és felsőfokú oktatási intézmények katedrái, vagy a jogi végzettséget igénylő praxisok és közhivatalok is elérhetetlenek lesznek. A Csokonai iskolázottságával elérhető alacsonyabb tanítói állások igen szerény jövedelmet biztosítottak. Egy nagybányai tanító még 1809-ben is csak 118 Rft-ot és 100 Rft értékű kosztot, továbbá néhány véka búzát és némi szénát kapott.⁸⁵ A kisebb települések időnként szegénytelenül alacsony fizetést tudtak csak adni: Domokoson (valószínűleg a Debrecen melletti mai Domokos Márton-kerttel azonos) „[a] Rectori fizetés olly tsekélly, hogy nem is érdemli, hogy le irattassék.”⁸⁶

Csokonai elmelehetett volna falusi (de nem vármegyei) jegyzőnek, ahogy az öccse, József tette, miután kicsapták⁸⁷ a debreceni kollégiumból. E hivatal jelentős presztízsveszteséggel járhatott, és – Gvadányi József ábrázolása szerint – félparaszti életmódot biztosított. Kazinczy szerint az anyja már azért is lenézte Csokonait, mert a testvére csupán falusi nótárius volt: „Én tudván az Asszonyám idegenségét ő eránta [Csokonai Mihály iránt] (melly csak onnan eshetik, mivel ő testvére egy falusi notáriusnak), ötet ide soha nem hoztam; sőt négy embert kértem levelem által, hogy ide ne jöjjön, félvén, hogy Asszonyám velek éreztetni fogja, hogy nem úgy nézi őket, mint én.”⁸⁸

⁸¹ *Uo.*, 105.

⁸² *Uo.*, 103–104.

⁸³ *Uo.*, 104.

⁸⁴ SZILÁGYI, 148–157.

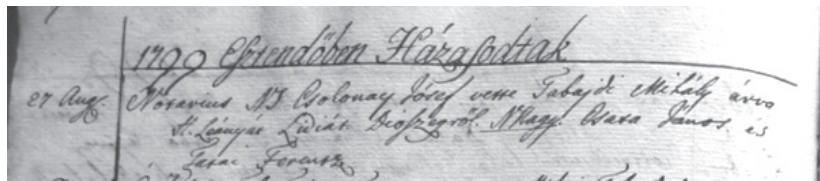
⁸⁵ „Mindenek jó rendel és ékesen légyenek Ti Közöttetek”. A Békés-Bánáti, Bihari, Érmelléki és Nagybányai Református Egyházmegyék vagyonszeírási jegyzőkönyvei 1809, szerk. SZABADI István, Debrecen, TtREL Kiadó, 2016, 236–237.

⁸⁶ *Uo.*, 201.

⁸⁷ SZILÁGYI, 82–83.

⁸⁸ Kazinczy Ferenc – Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsannának, Érsemjén, 1803. augusztus 27. = KAZINCZY Ferencz levelezése III. (1803–1805), s. a. r. VÁCZY János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1892, 88. (A továbbiakban: KazLev)

Megjegyzendő, hogy Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsanna személyesen is ismerhette ifjabb Csokonai Józsefet, aki éppen Érsemjénben, a lakóhelyén, a Kazinczy család egyik birtokközpontjában házasodott meg 22 évesen, 1799. augusztus 27-én.

(Érsemjéni református anyakönyv, II. kötet, 1790–1853, 113b.)

A bejegyzés szerint Csokonai József „notarius” felesége, Tabajdi Lidia (a szakirodalomban időnként Livia) bihardiószei árva hajadon lány volt, tehát Érsemjénbe nem a házasság, hanem a jegyzői munka miatt kerülhettek. Másik érdekessége ezen adatnak, hogy „Ns” szerepel a férj neve előtt, tehát ifj. Csokonai József nemesként jegyeztette be magát. 1802-ben már Bagaméron lakott a házaspár, József fiuk születését itt írták be az anyakönyvbe: „[1802.] d. 12. Febr. Notarius Csokonai Josef és Tabajdi Lidia F[ia]. Josef. K[ereszt] A[tyja és anyja] Vas György és Felesége”.⁸⁹ Egy 1805-ös levelében Kazinczy már „Bagaméri Exispán”-nak nevezte Csokonai Józsefet,⁹⁰ eszerint időközben uradalmi gazdasági intéző lett. A két Csokonai testvér egyike sem szerzett debreceni polgárjogot és ingatlant, és mindketten Debrecenben az anyai házban haltak meg 1805-ben.⁹¹

A valós lehetőségek közé számíthatók az alacsonyabb rangú városi hivatalnoki állások is. Ezek keresete és társadalmi rangja is jóval alacsonyabb, mint Csokonainak az álláskeresésekből látható igényei. Debrecenben a saláriusok, azaz várostól fizetést kapó vezető tisztségviselők átlagfizetése 1774-ben 161 Rft volt. E tisztségek betöltéséhez szükséges volt a polgárjog. A polgárjogon kívül álló konvenció, azaz munkabért kapó városi alkalmazottak átlagbére 37 Rft volt ugyanekkor. A salárius tisztségviselők köre a kancellistától az orvoson át a főbíróig, a konvenció alkalmazottaké a béréstől a kocsi-son át a nyomdászig terjedt. Összesen kb. 300 főt fizetett így a város.⁹² Mivel Csokonai nem rendelkezett polgárjoggal,⁹³ így csak az alacsonyabb fizetésű és presztízs nélküli alkalmazottak egyike lehetett volna a városban. Az így elérhető jövedelem azonban önmagában kevés a megélhetéshez.

A tipikus nemesi életpálya, a vármegyei tisztikar eleve zárt volt Csokonai előtt, a család halvány nemesi öntudata oklevél és birtok híján mit sem ért. Hiába kért

⁸⁹ Family Search.

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-BC9B-9D?i=58&cc=1858355&cat=154349>
(Ezen anyakönyvi adatok részben ismeretlenek, részben bizonytalanok voltak, ezért közöljük.)

⁹⁰ Kazinczy Ferenc – Nagy Gábornak, h. n., 1805. április 30. = KazLev III, 322.

⁹¹ SZILÁGYI, 83–85.

⁹² RÁCZ István, *A debreceni civisvagyton*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 343–345.

⁹³ SZILÁGYI, 342–343.

birtokadományt a királytól, vagy „Sans-soucit” gróf Fekete Jánostól,⁹⁴ vagy éppen egy forrás körüli földet a debreceni egyházközségtől.⁹⁵ Ha valóban gazdálkodni szeretett volna, akkor azt a város kertségeiben vagy határában – polgárjog híján piaci áron – bérelt vagy vásárolt birtokon tehetett volna meg úgy, ahogy az anyja is. A költő által 1802-ben megcélzott értelmiségi állásra, a Nemzeti Múzeum őrének (vezetőjének) vagy legalább cancellistájának hivatalára⁹⁶ sem volt megfelelő képzettsége vagy tapasztalata. Az első őr, Miller Jakab Ferdinánd, korábban érseki titkár és könyvtáros, majd a nagyváradi jogi akadémia tanára volt. Szilágyi Márton felhívja a figyelmet Csokonai „valamiféle kereskedői szándéká”-ra.⁹⁷ Egy könyvkereskedői terv „[j]ól dokumentálható [...]”: 1803-ban fölmerült az az ötlet, hogy Csokonai Institoris Gábor debreceni képviselőjeként könyvárus legyen.⁹⁸ Felmerülhetett – Puky István egyik levele alapján – egy dohány- vagy bor-, esetleg marhakereskedői ötlet is.⁹⁹ Előbbinél a valós szándék, utóbbinál a szükséges tőkepénz is hiányzott.

Összességében úgy lászik, hogy az álláskereső tervek átgondolatlan, efemer ötletelések inkább, mint reális lehetőségek. Csokonai fentebb már idézett, svájci tanulmányútra épülő mezőgazdasági terve kapcsán jegyezte meg Debreczeni Attila: „A levélben előadott terv a külföldi mezőgazdasági tanulmányok folytatására nézve egyedi, sehol máshol nem találkozhatunk vele Csokonai írásaiban, a Széchenyi Ferencnek másnap írott levelében egészen más céljairól [a Mindenest Gyűjtemény folytatásáról] ír.”¹⁰⁰ A szándék megvalósulására tett lépéseknek többnyire nincs nyoma azon a levélen kívül, ahol az ötlet felbukkan. Közös továbbá e plánumokban az is, hogy mind a debreceni városi és kollégiumi szférán kívül esnek, azaz e hatalmi struktúráktól független értelmiségi szerepet, egy „személyes autonómiát lehetővé tevő életformamodell”-t¹⁰¹ céloztak meg. Nem világos azonban, hogy ez az autonómiatörekvés oka, vagy következménye-e a tanulmányok félbehagyásának és a debreceni polgárjog ignorálásának.

Polgárjog: egzisztencia és ingatlan

A debreceni városi polgárjog nem volt eladható vagy örökölhető, de az özvegyre átruházódott.¹⁰² A cívispolgár özvegye ezáltal nemcsak az ingó és ingatlan vagyont örököl-

⁹⁴ Csokonai – I. Ferenc királynak, [Pozsony, 1796. december vége] = CSOKONAI, *Levelezés*, 60; Mátyási József – Csokonainak, Fót, 1803. május 30. = *Uo.*, 267. Vö. SZILÁGYI, 178–182.

⁹⁵ CSOKONAI, *Jegyzet a debreceni forrásról* = CSOKONAI, *Feljegyzések*, 278–279.

⁹⁶ Csokonai – Széchenyi Ferencnek, Debrecen, 1802. szeptember 16. = CSOKONAI, *Levelezés*, 199–208. Vö. SZILÁGYI, 177.

⁹⁷ SZILÁGYI, 344.

⁹⁸ *Uo.*, 343.

⁹⁹ Puky István – Csokonainak, Tiszaigar, 1803. április 11. = CSOKONAI, *Levelezés*, 253. Vö. SZILÁGYI, 344.

¹⁰⁰ Debreczeni Attila jegyzete = CSOKONAI, *Levelezés*, 528.

¹⁰¹ SZILÁGYI, 181.

¹⁰² RÁCZ, 16.

te, hanem a vagyonértékű jogokat (benefíciumokat) is. Így vihette tovább Csokonai anyja, Diószegi Sára, a férje halála után a borbélyüzletet,¹⁰³ és élhetett a boreladás jogával is. Ingatlantulajdonosként pedig továbbra is használhatta a háztelek nagysága után kiosztott úgynevezett „házutáni”, külső földeket. A félárván maradt Csokonai testvérek előtt nyitva állt a debreceni polgárrá válás lehetősége: „Statútumban írták elő, hogy az árván maradt polgárfiút 18 éves korában – ha nincs kizáró ok – polgárságra fel kell venni. A taksa fizetése alól azonban ezek sem mentesültek.”¹⁰⁴ A taksa összege nem magas – a 18. század végén 4 Rft¹⁰⁵ –, sőt egy polgár fiaként kedvezményt is kaphattak volna. Ennek ellenére egyik Csokonai testvér sem akart, vagy tudott élni ezzel a lehetőséggel.

Önálló városi egzisztencia nincs polgárjog nélkül, de polgárjog sincs jól kereső foglalkozás, saját lakóház és végső soron a családalapítás lehetősége nélkül.¹⁰⁶ A város a polgáraitól elsősorban a hasznosságot, a közteherviselés képességét várta el.¹⁰⁷ A polgárjog megszerzésének feltétele a háztulajdon.¹⁰⁸ Csokonai apja, idősebb Csokonai József azonban sosem szerzett saját ingatlant. Amikor 1771-ben megházasodott, akkor mestere Hatvan utcai házában lakott, majd amikor 1773-ban borbélymester és okleveles polgár lett, akkor már apósa – szintén – Hatvan utcai házában élt. 1780-ban kibérelt egy Péterfia és Csapó utca sarkán álló emeletes házat, de apósa és anyósa hamarosan meghalt,¹⁰⁹ így 1783-ban visszaköltöztek egykori apósa házába, ahol haláláig lakott.¹¹⁰ Csokonai apja tehát még azelőtt lett cívispolgár, hogy felesége – testvérével megosztva – megörökölte volna a házat. Eszerint idősebb Csokonai József esetében a tényleges ingatlan helyett elegendő volt a leendő örökség, illetve egy olyan jövedelmet biztosító szakma, amelyből egy házat ki tudott bérelni. Az örökölhető ingatlan Csokonai esetében is adott volt, ám a költő nem rendelkezett jövedelemmel, és az addigi pályafutásában sem lehetett látni a potenciális hasznosság, az adófizetés képességét. A Pozsony történetét kutató Tóth Árpád szerint, ha egy kérelmezőtől megtagadták a polgárjogot, annak leggyakrabban gazdasági oka volt: „A felvett és az elutasított ingatlantulajdonosok vagyona közötti határvonal a század elején 1000 forint körül lehetett.”¹¹¹

¹⁰³ SZILÁGYI, 332.

¹⁰⁴ RÁ CZ, 16.

¹⁰⁵ *Uo.*

¹⁰⁶ „A polgári cím elnyerésének jelentőségét nagyrészt az adja, hogy hagyományosan az önálló egzisztencia megalapozásához erre is szükség volt a városokban – a kereső foglalkozás, a saját ingatlan és a családalapítás mellett.” TÓTH ÁRPÁD, *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*, Pozsony, Kalligram, 2009, 99.

¹⁰⁷ RÁ CZ, 15.

¹⁰⁸ *Uo.*, 16.

¹⁰⁹ Diószegi Mihály 1781-ben, Diószegi Mihályné 1783-ban halt meg. (SZILÁGYI, 332.)

¹¹⁰ ZOLTAI, 104–108.

¹¹¹ TÓTH, 97.

A polgári egzisztencia megteremtésének egy másik lehetséges útja a házasság. „Csokonai szerelmi életéről egyszerűen nincsenek adatok” – írja Szilágyi Márton, és így arról sincs információnk, hogy tett-e kísérletet egy debreceni házasságra, de a komáromi szándékolt lánykérés és házasságkötés körül is több a kétely, mint a bizonyosság.¹¹² E párkapcsolat történetét kizárólag Csokonai leveleiből (amelyeket nem biztos, hogy elküldött) és (a további) fikciós szövegeiből, illetve az elfogult baráti emlékezésekből lehetne megalkotni. A költői képzelet gyakran elhajolt a valóságtól még a misszilis levelekben is (lásd svájci tehenészet, befejezett jogi tanulmányok), így indokolt a kellő óvatosság e források kapcsán. De ha eltekintünk a teljes fikcionalitás lehetőségétől, majd következő lépésként a „személyiségbeli és érzelmi mozzanatok”-tól is, akkor Csokonai házassági kísérletét „pusztán racionális döntéseken alapuló”¹¹³ törekvésként értelmezhetjük. E megszorításokkal a Vajda Juliannához fűződő terveket egzisztenciális vállalkozásként lehet szemlélni. Vajda Julianna ugyanis egy jó módú városi kereskedő lánya volt. A remélt házassággal Csokonai egyúttal ingatlant, kereskedői praxist, azaz anyagilag független, polgári életformát is remélhetett, miközben egy vagyontalan, állástalan, képzetlen és talán nem túl szép¹¹⁴ fiatalember benyomását kelthette.

Látszólag igen hasonló pályát futott be sikeresen az apja, idősebb Csokonai József. Csokonai és az apja között a leendő apósok – és a befogadó városi közösség – szempontjából egyetlen nagy különbség van: a potenciális karrier.¹¹⁵ Csokonai apja egy jól kereső szakmával érkezett Debrecenbe, míg Csokonainak sem mestersége, sem „rendes” állásra jogosító végzettsége nem volt. A Vajda Julianna kezét végül elnyerő Lévai Istvánnal szemben is ugyanez a legnagyobb hátránya. Lévai kereskedő, és már a lánykérés idején jövedelmező vállalkozása lehetett, ha le tudott tenni 600 Rft móringot a menyasszony javára.¹¹⁶ Mellékesnek látszik, hogy Csokonai (időnként) nemesnek vagy professzornak¹¹⁷ állította magát, míg a Lévai család tagjai „jobbágyi jogállású személyek voltak”.¹¹⁸ Lévai István gazdaságilag sikeres pályáját jelzi a halotti anyakönyvi bejegyzés, ahol a neve előtti titulus az előkelőbb polgároknak kijáró „Nemzetes”.¹¹⁹

¹¹² SZILÁGYI, 193–197.

¹¹³ *Uo.*, 195–196.

¹¹⁴ „[Vajda Julianna] erre azt felelte, hogy könnyű másoknak beszélni, de ha látták volna, milyen csúnya volt szegény Csokonai!” Az anekdotikus emléket közli: SZILÁGYI, 211, 836. lábjegyzet.

¹¹⁵ *Uo.*, 195.

¹¹⁶ *Uo.*, 206.

¹¹⁷ Csokonai aláírása a Vajda Juliannának 1798. március 12-én írt levelén: „Profeszor Csokonai”. (CSOKONAI, *Levelezés*, 84. – ez egy hírlapi közlésen alapuló ellenőrizhetetlen szövegű levél, a fogalmazványán nincs aláírás: *uo.*, 539.)

¹¹⁸ SZILÁGYI, 208.

¹¹⁹ *Dunaalmási református anyakönyv, halotti bejegyzések*, 1840. június 1. = *Family Search*. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RLS1-Z9?i=122&cc=4133831&cat=85755>

Csokonai jövedelmei

A fennmaradt adatok szerint Csokonainak nem volt olyan életszakasza, amelyben elegendő saját jövedelme lett volna a megélhetéshez. A diákkori kollégiumi jövedelmek – a diáktisztségek fizetései és a legációs bevételek – után főleg alkalmi, mecénási támogatásokról van tudomásunk. Az egyetlen rendes munkaviszonya, a csurgói kaland, anyagilag kudarcra zárult. Költői-írói tevékenysége inkább veszteségesnek tűnik – habár itt is alapvető adatok hiányoznak (nyomtatási költség, példányszám, eladott példányok száma).

A diákjövedelmek fontos, ám nehezen meghatározható bevételt jelentettek. A diákok jutalmazásának egyik formája az volt, hogy előrébb sorolták őket a legációba indulók között, tehát jobban fizető legációs helyet választhattak. Gaál László emlékezéseiben¹²⁰ ez olvasható: „A pénz a’ mit a Legátusnak adtak az Ekkleziák a Deáknak tulajdona lett, mellyet ott és arra költhetett hol és mire nékie tetszett.” Majd azzal folytatja, hogy „Halason az innepi deáknak 50–60 s több forintokat szoktak adni”, tehát Csokonai is ennyit kaphatott. Máshol viszont azt írja Gaál, hogy a költő „elbeszélte sok költségeit ’ úgy hogy ha a’ Halasi alumnusok’ számára általa küldetett pénz kezénél nem lett volna, elláthatlan szükségét fedezni nem bírta volna”.¹²¹ Eszerint vagy mégsem kapott Csokonai „50–60 s több forintokat”, vagy ennél is többet költött, hiszen hozzá kellett nyúlnia az alumnus diákok pénzéhez. Gaál azzal mentegeti a helyzetet, hogy Csokonainak volt e „kölcson”-re fedezete, hiszen „nem tsak pénzt érő könyvei, de tulajdon s 60–70 forintot érő kunyhója is volt voltak gazdagon fizető privatus tanítványai is”.¹²² A „kunyhó”, bizonyára a kollégium diákjai számára készült kisebb vályog- vagy faépítmények, a diák-kunyhók („tuguriolae”, „casae”) egyike. Ezen építmények a kollégium területén álltak, és eredetileg egy-egy diák tanulószobájaként szolgáltak, de a tiltások ellenére laktak, és a publicus praeceptorok tanítottak is benne. A kunyhó a diák személyes tulajdona volt és üzleteltek is vele: 1798-ban 54 Rft-ra becsültek fel egy kunyhót. A kollégiumban bizonyíthatóan 12, esetleg néhányval több kunyhó lehetett, vagyis ha Csokonai tényleg birtokolt egy ilyet, akkor a tehetősebb diákok közé számíthatott.¹²³

Csokonai egy évig, 1794 januárjától decemberig volt a debreceni kollégium publicus praeceptor.¹²⁴ A felsőbb osztályokat tanító publicus praeceptor fizetése a század közepén évi 30 Rft volt Debrecenben,¹²⁵ míg a senioré az 1750-es években 60, majd 1793-ban

¹²⁰ GAÁL, 415, 417.

¹²¹ Uo., 414.

¹²² Uo.

¹²³ G. SZABÓ Botond, *A kollégium épületeinek története = A debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya, 1988, 369–370.

¹²⁴ SZILÁGYI, 119, 122, 133.

¹²⁵ TÓTH Béla, *A kollégium története a XVIII. században = A debreceni Református Kollégium története*, 75.

85 Rft volt.¹²⁶ A diáktanítók fizetéséről csak századközepe adatok ismeretesek, de mivel a senior fizetése kb. 50%-kal nőtt az 1790-es évekre, így adható meg nagyságrendi pontossággal Csokonai 1794-es jövedelme 45 Rft körüli összegben.

Az 1796-ban Pozsonyban kiadott Diétai Magyar Musa kapcsán tudunk 16 fel nem vett aranyról (ez nagyjából 70 Rft-ot ért).¹²⁷ 1797-ben saját állítása szerint patvarista volt,¹²⁸ ez más forrásokból nem támasztható alá, de a joggyakornokok szokás szerint nem kaptak fizetést, legfeljebb ellátást. Az 1790-es évek végén Gaál László szerint egy alkalmi versrögtönzésért 3 aranyat, azaz 13,2 Rft-ot kapott Csokonai. Valószínű, hogy 1799–1800-ban a csurgói tanári munkájáért fizetést végül nem, csak ellátást kapott. 1801-ben – nem tudni pontosan mettől meddig – Pesten házitanító volt ingyen szobáért és kosztért; ezt a juttatást évi 200 Rft értékűre becsülte Csokonai.¹²⁹ 1801-ben küldte el Festetics a 25 Rft-ot. Majd – mivel Csokonai állítása szerint ezt a debreceni postán ellopták – újra elküldte ezt az összeget. 1802-ben Székely Zsigmond – a tűzkár enyhítésére – 12 pengő forintot küldött számára.¹³⁰ Az utolsó években Rhédey Lajos, Festetics és Erdődy Zsigmondné Festetics Mária (korábban Czindery Pálné)¹³¹ 100–100 Rft-ot adott a költőnek alkalmi versekért, illetve a *Lilla*-kötet ajánlásáért. Rhédey mindezen túl a munkái megjelenését is támogatta.¹³²

Csokonai összes ismert jövedelme és bevétele 1–2 év önálló megélhetésre lehetett elegendő. Nem tudható azonban, hogy volt-e, és ha igen, mennyi haszna Csokonainak az írói-költői munkásságából – a mecénási támogatásokon túl. A megélhetés alapjául bizonyosan nem szolgálhatott e tevékenysége.¹³³ A *Lilla*-kötet nyomtatási költsége 100–150 Rft között lehetett: „Csokonainak Lilláját ez a’ fertelmes *Landerer* Kassán három esztendő olta tartóztatta, azon oknál fogva, hogy olcsón alkudta meg a’ nyomtatását” – írta Kazinczy 1805-ben, majd hozzátette, hogy a három, már lenyomatott árkust 28 Rft-ért kiváltotta a nyomdásztól.¹³⁴ Egy árkus 16 oldal – és egy napi munkája a szedőnek¹³⁵ –, az 1805-ös *Lilla*-kötet 181 számozott oldal terjedelmű, azaz 12 ív. A teljes kötet nyomdai költsége eszerint 112 Ft lett volna – de a példányszámról nincs adat. A kötetet darabonként másfél Rft-ért árulta később Csokonai anyja.¹³⁶

¹²⁶ UGRAI, 104–105.

¹²⁷ SZILÁGYI, 161, 166, 172, 199.

¹²⁸ Lásd a már idézett levelet: Csokonai – Festetics Györgynek, Komárom, 1798. január 22. = CSOKONAI, *Levelezés*, 78. Vö. SZILÁGYI, 173.

¹²⁹ Csokonai – Nagy Gábornak, Pest, 1801. szeptember 26. = CSOKONAI, *Levelezés*, 150. Vö. SZILÁGYI, 312.

¹³⁰ Székely Zsigmond – Csokonainak, Tiszaigar, 1802. július 17. = CSOKONAI, *Levelezés*, 187.

¹³¹ Debreczeni Attila jegyzete: *uo.*, 866–867.

¹³² „Egyrészt Rhédey 100 forintot fizetett Csokonainak a temetésen való közreműködésért, másrészt pedig két kötet megjelenéséhez is hozzájárult.” SZILÁGYI, 250.

¹³³ *Uo.*, 315–330.

¹³⁴ Kazinczy Ferenc – Kis Jánosnak, h. n., 1805. január vége = KazLev III, 257; vö. Debreczeni Attila jegyzetével: CSOKONAI, *Levelezés*, 893–894.

¹³⁵ A szedő napidíja 4 Rft-t volt: Kazinczy – Nagy Gábornak, Kassa, 1804. november 6. = KazLev III, 223. Vö. CSOKONAI, *Levelezés*, 893.

¹³⁶ SZILÁGYI, 325.

Számolva a terjesztési költségekkel és tiszteletpéldányokkal is, 150–200 eladott példánynál már megtérült volna a befektetés. Talán Csokonai „nincs rászorulva arra, hogy üzleti értelemben rentábilis befektetésként gondolja el versei nyilvánosságra bocsátását”,¹³⁷ mégis felmerülhet a kérdés, hogy miért nem fordította legfontosabb műve megjelentetésére a főúri mecénásoktól kapott 100 forintok egyikét. Természetesen nem ismerhetjük Csokonai minden bevételét, de így is bizonyosnak látszik, hogy az édesanyja anyagi segítsége nélkülözhetetlen volt számára minden életszakaszban.

Debrecenben tandíjmenesség volt 1853 előtt,¹³⁸ és a sárospataki tandíjak is minimálisak voltak,¹³⁹ de a taníttatás nem volt költségmentes. Különböző adminisztrációs díjakon túl a magántanítóért (privátus praeceptor) is fizetni kellett, és mint fentebb láttuk, egy „kunyhót” is birtokolt Csokonai. Gaál László szerint Diószegi Sára étellel és munkával fizetett gyermekei oktatásáért: „oskoláztatások egész ideje alatt elsőrangúlag fizetett, – az az cibisták voltak gyermekei – mint ott szokás nevezni – az az hetenként, külön mindenikért, egy hét-nyolcz személyre való fazék ételt főzött, a Collégiumi ifúság számára”.¹⁴⁰ Csokonai a szükséges költségeken felül is terhelte a családi kasszáját, amikor a legációs pénzeket elköltötte: „még ha egy hónapos kecskeméti és pesti tartózkodását esetleg ebből [ti. a Halasról küldött pénzből] finanszírozta is, anyja segítségével elő tudta teremteni az összeget”.¹⁴¹ Ugyanekkor azt is számonkérték rajta, hogy „Kecskeméten a kollégium alumnusainak szánt hetvenkét forintot nem adta át”.¹⁴² Bizonyára ezt is az anyjának kellett kifizetnie.

Csokonai 1795–1796-ban Sárospatakon jogot tanult, és mint Szilágyi Márton megjegyzi, „sárospataki időzése nyilván csupán anyjának a pénzbeli támogatásával valószínűsíthető”.¹⁴³ Majd hangsúlyozza, hogy „Csokonainak Debrecenből való távolléte alighanem csak úgy volt lehetséges, ha valamilyen stabil és rendszeres anyagi támogatást feltételezünk”.¹⁴⁴ És végül azt is megállapítja az életrajzíró, hogy 1801-től „Csokonai anyja házában és anyja kenyerén élt”.¹⁴⁵

Szilágyi Márton részletesen kimutatja, hogy Csokonai támogatására honnan lehetett elégséges jövedelme az édesanyjának.¹⁴⁶ A javai alapját egy nagy debreceni ház jelentette, amelyet szüleitől örökölt, az ehhez tartozó külső földekkel együtt. Az 1810-es halála után egy – immár jóval kisebb – lakóingatlanon és ingóságokon túl 1650 forintot

¹³⁷ *Uo.*, 318.

¹³⁸ BAJKÓ Mátyás, *A nemzeti műveltség jelentkezésének és kibontakozásának kora (1804–1849) = A debreceni Református Kollégium története*, 282.

¹³⁹ SZILÁGYI, 148.

¹⁴⁰ GAÁL, 408–409.

¹⁴¹ SZILÁGYI, 136.

¹⁴² *Uo.*

¹⁴³ *Uo.*, 150.

¹⁴⁴ *Uo.*, 341.

¹⁴⁵ *Uo.*, 342.

¹⁴⁶ *Uo.*, 332–342.

hagyott hátra kötelezvényekben és készpénzben.¹⁴⁷ A vagyon megőrzésében fontos szerepe volt a gazdálkodásnak és a kosztos diákok fogadásának. Gaál László szerint Csokonai édesanyjának „szüret után pedig 30–40 cseber bora [volt] melyet a város borbírája jó drágán szokott bevásárolni”.¹⁴⁸ A Magyar Hírmondó – fentebb idézett – adatai szerint 1 liter bor 0,1 Rft körül lehetett 1800-ban. Egy cseber 42,4 liter, 35 cseber tehát 1484 liter, amely – nagyságrendileg – évi 150 Rft bevételt jelenthetett. Gaál László arról is beszámolt, hogy 1804-ben Diószegi Sárának „számos kosztosai voltak. Nevezetesen: Márkus Pál, Szeles Zsiga, Balog József, Toth Mihály, Győri Dániel, Porubszky István, és György és én magam is – hónaponkénti 8 forint bér fizetésért”.¹⁴⁹ Ha ez igaz, akkor az évi bevétele a nyolc kosztos diákból évi 10 hónappal számolva: $8 \times 8 \times 10 = 640$ forint. (Gaál szerint nyáron is voltak kosztos diákjai, de átlagosan talán nyolcnál kevesebben voltak egy-egy hónapban.)

Ha azt feltételezzük, hogy a bevétel fele a tiszta haszon, akkor csak a borból és „panzióból” évi 400 forint jövedelmet ért el Csokonai édesanyja, és ehhez járulhatott még a további földek, a „fonogatás” és a pénzkölcsönzés haszna. A halála után leltárba vett 1000 forintos adóslevél 6%-os törvényes kamata évi 60 forintot jövedelmet jelentett.¹⁵⁰ Csokonai édesanyjának ezen adatokból látható évi jövedelme nagyságrendileg 500–1000 forint körül lehetett, míg Csokonai Mihály ismert jövedelme még felnőtt korában sem érte el az évi 100–200 forintot. Ennek fényében némi ironikus árnyalatot kap a költőnek a királyhoz írt levele:

Én nem egyébért hajtok térdet legszentebb Felséged előtt, mint hogy legnyájasabb jóindulatodhoz folyamodjam, s nem kérek mást, csak az oly nagy birodalomból egy kis földecskét, melyet saját kezemmel művelhetek [...]. [...] s így nyugodt körülmények között gondoskodhatnék szegény anyámról, aki nekem egykor az életet adta, mely most Felségedé.¹⁵¹

A tűzvész

Az 1802-es tűzvészben leégett a debreceni belváros jelentős része, és tűzkárt szenvedett a Csokonai család Darabos utcai háza is.¹⁵² A hagyomány jelentős anyagi kárt feltételez, ám valójában a veszteség mértéke nem állapítható meg pontosan. Csokonai a leveleiben nem adott megbízható támpontokat, hanem „rá jellemzően a tárgy-

¹⁴⁷ *Uo.*, 336–337.

¹⁴⁸ GAÁL, 414.

¹⁴⁹ *Uo.*, 409.

¹⁵⁰ SZILÁGYI, 337.

¹⁵¹ Csokonai – I. Ferenc királynak, [Pozsony, 1796. december vége] = CSOKONAI, *Levelezés*, 60; Muraközy Imre és Tegye Imre fordítása, *uo.*, 489. Vö. SZILÁGYI, 2014, 180, 736. lábjegyzet

¹⁵² Erről részletesen: SZILÁGYI, 351–373.

szerúségtől elszabaduló költői fantáziával¹⁵³ festette le a helyzetet. Az első ismert beszámolója a tűzvész utáni negyedik napon írt levelében található:

mert az a' Hajlékotska is, hová a' világ' lármája elől vonni szoktam magamat,
's az a' Kertetske is, mely nékem Tusculanum gyanánt szolgált, azon rémítő
Csapásnak áldozatjává lett. Üszög és hamu között írom ezen soraimat, 's az
Ég között mely meg nem szánt, és közöttem kit a' kevéstől is megfosztott,
tsak egy vékony deszkázat vagyon, mely az esső ellen sem védelmezhet.
Kiégett ablakaimon keresztül szórja most is a' sovány szél magam' és szom-
szédim' pernyéjét e' szomorú Levelemre [...].¹⁵⁴

E leírás szerint megmaradt a lakóház falazata (habár az ablak sérült) és megmaradt a földem „vékony deszkázata” is. Ha elérte volna a tűz a házat, e deszkázat bizonyosan elégett volna. Ezért feltehető, hogy a tűzvészt észelve még idejében leverték a tető nád borítását, hogy ne kaphasson bele a láng. Ezért maradt fenn csak a deszkázat. Talán a tető vagy más gyorsan lángkapó építmény (például kerítés, fa melléképület) bontásakor sérült meg Csokonai testvére is, ekkor történhetett „a nagy tűz oltásakor megütődés”.¹⁵⁵ A „Hajlékotska” és „Kertetske” kifejezés leginkább a háztelek hátsó részén, a telket kettéválasztó¹⁵⁶ istállón és fészeren túli virágoskertre és talán e melléképületekben kialakított szobáskára utalhat, amelyek valóban elégték, hiszen nyilvánvalóan a házat mentették elsősorban a védekezéskor.

Kicsit később – egy grófi támogatójának – úgy fogalmazott, hogy a tűzvész „az én kis *Sans-Soucimat* is, hol a' Músák karjai közt nyugodalmas magánosságba éltem, 's izoláltatva a' Világtól érzésbe 's gondolkodásba lappangottam, üszöggé és hamuvá tette [...]”.¹⁵⁷ E leírás nem vonatkozhat a lakóépületre, hiszen az nem az ő csendes kis „Sans-Souci”-ja, hanem az anyja – feltehetően – 3 szobás háza, amelyben naponta több kosztos diák is megfordult, és „béres lakójuk” is volt (1804-ben bizonyosan¹⁵⁸). Ősszel már – egy másik grófi támogatójának – kifejezetten a ház (és nem „hajlékotska”) pusztulásáról írt: „az én Házam is a' pusztító lángoknak prédájává lett, kertetskémme 's egyéb mellyékes apró épületeimmel együtt”.¹⁵⁹ Egyetérthetünk Szilágyi Mártonnal abban, hogy e „sorok konkrétumokat alig árulnak el a kár nagyságáról”, ám véleményem szerint éppen ezért az sem állítható, hogy a lakóház is „elhamvadt” volna¹⁶⁰ – még akkor sem, ha Csokonai

¹⁵³ Debreczeni Attila jegyzete a Széchényi Ferencnek, Debrecen, 1802. szeptember 24-én írt levélhez = CSOKONAI, *Levelezés*, 698.

¹⁵⁴ Csokonai – Pap Szász Józsefnek, Debrecen, 1802. június 15. = *Uo.*, 184.

¹⁵⁵ GAÁL, 408. Vö. SZILÁGYI, 83.

¹⁵⁶ Debrecenben bevett szokás volt, hogy a melléképületeket szorosan egymáshoz építették, és egy istálló vagy fészer keresztben határolta el az udvart (RÁCZ, 208. Lásd az alább következő idézetet Gaál Lászlótól).

¹⁵⁷ Csokonai – Erdődy Zsigmondnének, [Debrecen, 1802. július] = CSOKONAI, *Levelezés*, 190.

¹⁵⁸ Csokonai – Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1804. június 14. = *Uo.*, 301.

¹⁵⁹ Csokonai – Széchényi Ferencnének, Debrecen, 1802. szeptember 18. = *Uo.*, 208–209.

¹⁶⁰ SZILÁGYI, 358.

itt valóban erre utalt. Gaál László is csupán a melléképületek és kert pusztulásáról írt, a főépületet nem említi:

Az 1802-dik évbeli nagy tűz előtt, udvarának hátulsó része felé a' funduson keresztül egy nagy istálló is volt félszerrel együtt, mellynek háta megett a' fundus leghátulján szép kis virágos kertje rózsá-lugassal, 's egy különös nagyságú bodzafával melynek terebélyes árnyéka alatt valamint dolgozni, úgy barátival is vígadni szeretett. Láttomra már mind az istálló, mind a' kis kert kormos omladék 's pusztaság volt.¹⁶¹

A városban 1802-ben „mintegy 1500 ház pusztult el”, de az újjáépítés lassan haladt: „1804-ben a királyi biztoshoz felterjesztett jelentés szerint csak 10 égetett téglából, 42 vályogból és 10 betapasztott karóból készült lakóház létesült.”¹⁶² A helyreállítást nehezítette, hogy a tűzvész felhajtotta az építőanyag és munkaerő árait, és ennek hatására még a megégett házak árai is nőttek.¹⁶³

Gaál nem említette a lakóépület kárát 1804-ben (a „láttomra” erre az évre vonatkozik), ebből arra lehet következtetni, hogy a házat már rendbe hozták, vagyis feltehetően nem érte komolyabb kár, ami szintén arra mutat, hogy csak a nádtetőt kellett újrarakatni. Ennek ellentmondani látszik Komlóssy Arthur 1894-ben írt cikke:

A leégett ház, mely a Darabos-utczán jelenleg 993. sorszám alattinak helyén állott, több éveken át épült fel romjaiból olyanná, minőnek 1887–1888-ig mindnyájan láthattuk, ösmerhettük; egyszerű két ablakos tűzfalra épített nádtetejű kis ház volt, – 3 szoba, 1 konyha és egy hátulsó kamara helyiséget foglalva magában; ez utóbbinak alacsony padlásgerendái között 1884-ben még magam is láttam olyanokat, melyek félig megszenesedve voltak bealkalmazva.¹⁶⁴

A szerző 1848-ban született, így nem láthatta az 1802-es állapotokat, nem tudni, mire alapozta, hogy romokban állt a ház. Másrészt viszont megégett gerendákat csak a „hátsó kamarában” látott, és mint írta, ezt utólag építették be. A fent idézett Erdődynéhez írt levélben leginkább az a kitétel tűnik a „tárgyszerűségtől elszabaduló költői fantáziának”, hogy „jó ha a' ház' felépítésre elegendő tehetséggel bírhatok.”¹⁶⁵ Adataink szerint 1802-ben Csokonainak nem lehetett „elegendő tehetsége” egy „üszöggé és hamuvá tett” ház fel- vagy akárcsak újjáépítésére, de valószínűleg erre nem is volt szükség, mivel a

¹⁶¹ GAÁL, 406.

¹⁶² SÁPI Lajos, *Debrecen település- és építéstörténete*, Debrecen, 1972, 28, 31. Idézi: SZILÁGYI, 356–357.

¹⁶³ KERESZTESI József, *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Keresztesi József egykorú eredeti naplója*, Pest, 1868, 392–393.

¹⁶⁴ Az írás több helyen is megjelent, innen idézem: KOMLÓSSY Arthur, *Csokonainak egy ismeretlen levele*, Vasárnapi Újság, 1894. november 18., 772. Idézi: SZILÁGYI, 354.

¹⁶⁵ Csokonai – Erdődy Zsigmondnének, [Debrecen, 1802. július] = CSOKONAI, *Levelezés*, 190.

Darabos utcai lakóház – úgy vélem – nem égett le.¹⁶⁶ Ez a költő számára nagy szerencse, hiszen így az édesanyja nem szegényedett el, és továbbra is támogathatta őt.

* * *

Összességében az látható, hogy Csokonai rövid élete során sosem jutott tehetségéhez méltó álláshoz és jövedelemhez. Jelentősebb bevételre a kollégium diákjaként, majd alkalmi támogatói – a feudális mecénatúra képviselői, vagy jótevő ismerősök, barátok – révén tehetett szert. Mégis úgy tűnik, hogy körülményeihez képest anyagi gondoktól független, szabad, alkotói életet élhetett, és ezt elsősorban édesanyjának, Diószegi Sárának köszönhetette. A mecénások szerepét megemelő, illetve a szegény poéta megfestésében érdekelt irodalomtörténeti hagyomány elhomályosította a legfőbb támogató, az anya alakját. Személyes viszonyokról keveset tudni, de a szikár pénzügyi adatok is arra mutatnak rá, hogy egyetlen egy nélkülözhetetlen személy volt Csokonai egész pályafutásában, ez pedig az édesanyja.

ORBÁN LÁSZLÓ

tudományos munkatárs

HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport

orbanlaszlo14@gmail.com

Csokonai's Financial Situation

Abstract: The figure of Csokonai appears to both contemporaries and posterity as a genius but impoverished poet. The only known job of the 'poor poet' was that of a teacher's assistant, but he did not accept any income for his work. Several similar financial events in his life raise the question: why did he not take a regular job with a steady income, why did he give up the idea of an independent civil existence? These questions shed light on a financially difficult and seemingly contradictory life since Csokonai was able to live an independent, free, creative life in spite of all this. In line with the findings of the most recent monograph, this essay shows that Csokonai's career was financially supported primarily by his mother, Sára Diószegi.

Keywords: Csokonai, financial history, income, civilis

DOI: 10.37415/studia/2025/1-2/47-72.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

¹⁶⁶ [A Darabos utcai ház újjáépítésének költségnaplója] cím tehát félrevezető a Csokonai feljegyzéseit megjelentető kritikai kiadásban, pontosabb a táblázat saját meghatározása: A' Kis Ház' felépíttetésére tett Költségeknek 's matériáléknak Specificatiója. 1804. (CSOKONAI, *Feljegyzések*, 279–287.)